

Geachte dr. Sedláček,
Geachte leden van het bestuur van de Stichting Van der Leeuw-lezing,
Geachte dames en heren,

Stelt u zich eens voor. Na een lange bergwandeling onder de brandende zon komen drie wandelaars, waaronder een econoom, dorstig en uitgeput op een magnifiek uitkijkpunt. Uren geleden hebben ze het laatste water opgedronken. Op het uitkijkpunt is geen stalletje of frisdrankautomaat te bekennen. Gelukkig hebben vorige wandelaars twee onaangebroken flessen mineraalwater in de schaduw van de bomen achtergelaten.

Er zijn verschillende manieren om het schaarse water onder de uitgedroogde wandelaars te verdelen. De econoom vindt een veiling waarin de meest biedende het water krijgt niet bij voorbaat verwerpelijk. De andere twee wandelaars zien meer in een gelijke verdeling van de beperkte hoeveelheid water, waarbij de oudste wandelaar meer krijgt dan de jongste. Of waarbij de dames eerst hun dorst mogen lessen en dan de heren.

Zijn economen een ander slag mensen? Die vraag welt op bij dit verhaal. Het is trouwens niet echt een verhaal, maar een verslag van een wetenschappelijk experiment. Een vergelijkbaar experiment is de verdeling van sneeuwscheppen na een onverwachte sneeuwstorm in Canada. De overgrote meerderheid van willekeurig geselecteerde inwoners van Toronto en Vancouver vindt het prijsmechanisme in deze situatie oneerlijk. Economiestudenten zijn minder negatief over prijzen als mechanisme om 'schaarse scheppen' te verdelen.

Wordt iemand als econoom geboren of is hij het product van jarenlange met de papelepel ingegoten economische principes? Voor George Stigler, Nobelprijs winnaar in 1982, is het de opleiding: 'He is drilled in the problems of all economic systems and in the methods by which a price system solves these problems.' Voor de Zwitserse econoom Bruno Frey is het self selection. Zijn stelling dat 'economists are born, not made' is getoetst door het antwoordgedrag van beginnende economiestudenten te vergelijken met dat van bijna afgestudeerde economiestudenten.

We zijn weer in Canada, de dag na de onverwachte sneeuwstorm. De dag voor de sneeuwstorm verkocht de lokale ijzerwinkel sneeuwscheppen voor 30 euro en nu, nadat de storm heeft gewoed, verhoogt de winkeleigenaar de prijzen naar 40 euro. Wat vindt u daarvan? Is dat acceptabel of oneerlijk?

Een steekproef onder de bevolking wees uit dat 80% moeite heeft met de prijsverhoging, terwijl dat onder economen 40% is. Dat aandeel van 40% is hetzelfde voor beginnende én voor bijna afgestudeerde economen, wat wijst in een de richting van een selectie-effect. Tegelijk zijn er ook experimenten waarin wel verschillen worden gevonden tussen de houding van beginnende en bijna volleerde economen. Zolang er geen speciaal economen-gen wordt gevonden, blijft deze nurture-versus nature-discussie voortduren.

Het verhaal van Sedláček doet vermoeden dat hij overtuigd is dat economen niet worden geboren, maar tijdens hun studie worden gemaakt. Tijdens hun studie wordt economen volgens hem voorgehouden dat de economische wetenschap waardenvrij is, geen ethiek kent: Het is een positieve wetenschap die louter beschrijft en analyseert en die niet oordeelt. Maar, en daar zit volgens Sedláček het venijn, achter die positieve façade schuilt wel degelijk een normatieve wetenschap die – zonder dat de economiestudent het weet – zich aan de student opdringt en zich van hem eigen maakt. Economen leggen geen ethiek in de economie, maar – aldus Sedláček – economie legt zijn eigen, verborgen ethiek op aan economen. Hij zei het als volgt: Economie is omgekeerd normatief, Economics as normative backwards.

Sedláček heeft gelijk. Economen zijn normatief, niet omgekeerd normatief, maar gewoon normatief. Hun norm is het verbeteren van de leefomstandigheden. In economische termen: we proberen de welvaart te verhogen. Dat is het ethische doel dat de economische wetenschap stuurt. Economen zijn in essentie wereldverbeteraars. Daarin verschillen ze niet van andere maatschappijwetenschappers.

De drang om de wereld te verbeteren zat er al vroeg in. Niet voor niets schrijft de grondlegger van de economische wetenschap, Adam Smith in 1776, in zijn beroemde boek *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, dat 'The greatest good for the greatest number' zijn leitmotiv is. En dat doel is nauw verbonden met een moraal filosofie, ethiek zo u wilt. In zijn eigen tijd was Smith al beroemd als auteur van *The Theory of Moral Sentiments* die hij 17 jaar eerder publiceerde. De morele sentimenten van Adam Smith zijn breed. Het omvat eigenbelang, maar ook altruïsme, gevoel voor rechtvaardigheid, zelfbeheersing, spaarzaamheid en nog veel meer. Het doel van Adam Smith was te laten zien hoe deze belangen invloed uitoefenen op het welbevinden van de mens. En: dat welbevinden is geen in geld uitgedrukt doel, zoals inkomen. Het gaat om een maatschappelijk doel.

Een centrale stelling van Smith is dat mensen vaak onbedoeld meewerken aan dit doel. Er lijkt inderdaad wel een 'onzichtbare hand' aan het werk. Laten we meteen het misverstand wegnemen dat Adam Smith de geestelijk vader is van deze metafoor, die in moderne ogen staat voor een vlekkeloos werkend prijsmechanisme. In de achttiende eeuw was de onzichtbare hand een literair stijlbloempje dat uitdrukking geeft aan een 'verborgen god'. Voltaire gebruikte het begrip in deze zin ruim voor Adam Smith. De zichtbare god werd geacht het goede te belichamen. De verborgen god uitte zijn wil indirect via de wetten van de natuur.

Die natuur veroorzaakte ook de desastreuze aardbeving in Lissabon in 1755 met tienduizenden slachtoffers. Was dit het beste van alle werelden vraagt Voltaire zich af in zijn beroemde verhaal *Candide* uit 1759? Die onzichtbare hand heeft zo op zijn minst een ironische bijklank.

En zo moeten we die metafoor ook lezen in het werk van Adam Smith. De 'onzichtbare hand van Jupiter' als verklaring voor de werking van het zonnestelsel schrijft hij in zijn boek *History of Astronomy*. Kom nou toch. Wie gelooft die onzin? Inderdaad, dat was volgens Smith alleen de prehistorische mens die de kennis van de natuurwetenschap nog moest missen.

Het is een historisch anachronisme om Adam Smith te zien als de geestelijk vader van een moderne economische theorie die perfecte concurrentie als uitgangspunt neemt. De onzichtbare hand bestaat niet. Dat weten economen met Adam Smith al heel lang. Smith gebruikt het begrip welgeteld drie keer in zijn gehele oeuvre. En daar heeft het een volstrekt andere betekenis dan de voorvechters én critici van het klassieke liberalisme ons willen doen geloven.

In de voetsporen van Smith hebben economen zich altijd met de relatie tussen ethiek en economie beziggehouden. Mijn favorieten zijn: John Stuart Mill, Jacob Viner, Friedrich von Hayek en John Maynard Keynes. De stelling van Sedláček is dan ook niet dat economie geen ethiek kent, maar dat de morele dimensie, door de sterke invloed van de wiskunde op economie, naar de achtergrond is gedreven. Economie zou zijn verworpen tot toegepaste wiskunde, de ziel zou eruit zijn verdwenen, economie zou een slechte wetenschap zijn geworden. De morele dimensie wordt verstopt in wiskundige veronderstellingen die de achteloze economiestudent niet als zodanig herkent, althans volgens Sedláček.

Het is ronduit ironisch dat wiskunde hier wordt gezien als de wig tussen economie en ethiek. Het zijn grote wereldverbeteraars die aan de wieg hebben gestaan van de wiskundige economie. In de 19de eeuw gaf William Stanley Jevons ons als eerste een wiskundige verklaring voor het gedrag van consumenten met de nu gehate homo economicus als centrale pion. Jevons was een sociale hervormer pur sang. Zijn doel was “to be good, not towards one or a dozen, or a hundred, but towards a nation or the world.”

In de twintigste eeuw hebben de Noor Ragnar Frisch en de Nederlander Jan Tinbergen aan de wieg gestaan van de econometrie, de combinatie van statistiek en wiskundige economie. Ze kregen er beiden de eerste Nobelprijs voor de Economie voor in 1969. Dat is trouwens het jaar dat ik hier in deze stad Groningen werd gemaakt – maar dat geheel terzijde.

Frisch en Tinbergen waren geen technocraten, maar wereldverbeteraars. Frisch als socialist in hart en nieren. Tinbergen als propagandist van een wereldregering om de vele mondiale problemen effectief op te lossen.

De scheidslijn tussen economie als goede en slechte wetenschap legt Sedláček bij Paul Samuelson die de tweede Nobelprijs voor economie won in 1970. Het klopt dat zijn boek Foundations uit 1947 leest als een wiskundeboek. Het klopt ook dat economie sindsdien steeds wiskundiger is geworden. Maar: zo lang wiskunde in economie een middel, en geen doel is, is dat geen probleem. De kern van elke wetenschap is immers abstractie, en wiskunde kan in economie helpen om die abstractie vorm te geven.

Dames en heren, een tussenconclusie: er zit wel degelijk ethiek in economie en economen zijn die ook niet vergeten. Zelfs als economische inzichten in wiskundige modellen worden weergegeven, hoeft die morele dimensie niet te ontbreken. Pas als die wiskundige modellen zo abstract worden dat ze nauwelijks meer iets zeggen over mensen van vlees en bloed, dan verwordt economie inderdaad tot een technische vaardigheid en verliest economie zijn ziel.

Want wat is economie? Economie is geen exacte wetenschap die in staat is om op decimalen nauwkeurig te voorspellen. Het is geen wetenschap die is gebaseerd op natuurwetten en theorieën die verifieerbaar of falsificeerbaar zijn met formele logica en experimentele toetsing, zoals natuurkunde dat wel is. Het is een maatschappijwetenschap die terugkomt in het leven van alledag.

U neemt elke dag economische beslissingen. Bijvoorbeeld als u als werkende bepaalt hoeveel uur u – bij een bepaald loon – wilt werken, en hoeveel vrije tijd u wilt over houden. Of als u als scholier bedenkt welk vakkenpakket u kiest en voor welke studie u zich inschrijft. Zelfs bij uw partnerkeuze zullen economische aspecten een rol spelen.

Economie is bovendien een zeer breed vakgebied. Net zoals geneeskunde vele specialisaties kent – cardiologie, oncologie, neurologie, om maar wat te noemen – heeft economie die ook. Macro-economie, micro-economie, monetaire economie, arbeidseconomie en financiële economie zijn slechts vijf van de vele specialisaties. Net zoals patiënten aan artsen om zekerheid vragen – zal het medicijn binnen 3 dagen aanslaan? Leef ik nog 1 of 2 jaar? –, vraagt de maatschappij aan economen om voorspellingen. Als een patiënt meer, ernstige aandoeningen tegelijk heeft, is het natuurlijk moeilijk om te voorspellen hoe het ziekteverloop zal zijn. Toch laten artsen zich regelmatig verleiden om een voorspelling te doen. Economen weerstaan die verleiding ook niet en lange tijd gingen de voorspellingen erin als koek.

Dat veel economen de crisis niet zagen aankomen, betekent voor velen dat economie dus wel een slechte wetenschap moet zijn. Maar: zo simpel is het niet. Velen zagen de crisis niet aankomen. De patiënt, onze economie, leed aan vele ziektes tegelijk – slecht functionerende financiële markten, en toezichthouders die dat niet erkenden, woningmarkten vol luchtballonnen en consumenten die geloofden dat luchtballonnen niet bestonden en rendementen eeuwig zouden doorgroeien. Uiteindelijk deed gebrek aan vertrouwen de patiënt de das om. Ja, de crisis betekent een serieus lesje bescheidenheid voor de macro-economische voorspelmodellen, maar maakt economie in de volle breedte geen slechte wetenschap.

Dat is ook niet wat Sedláček beweert. Maar het is wel de voedingsbodem waarop zijn ideeën over economie gretig aftrek vinden. Sinds de crisis is er veel belangstelling voor kritiek op economie als wetenschap. Die kritiek zou je kunnen samenvatten als: economie wordt bedreven door een stelletje marktdenkers, terwijl de crisis heeft laten zien dat markten niet goed werken.

Economen wordt dus verweten liberaal te zijn. Ik snap dat wel: Economische analyses beginnen stevast bij de markt en beargumenteren vervolgens op grond van het falen van die markt een rol voor de overheid. Maar het verwijt is onterecht.

Economie is namelijk – in tegenstelling tot het liberalisme – geen politieke ideologie, maar een wetenschap waarin de verdeling van schaarse goederen en diensten centraal staat. We praten vaak over de markt, maar dat is niets anders dan de ruil van goederen en diensten tussen individuen. Kenmerk van de ruil is dat het product in kwestie niet onbepaald voorhanden is; er is sprake van schaarste.

Schaarste dwingt ons om keuzes te maken en over die keuzes gaat economie. De economische wetenschap begint dus klein bij mensen van vlees en bloed – burgers en ondernemers – en hun keuzes en dilemma's. Toen u besloot naar deze lezing te komen, woog u de kosten – omdat het kaartje gratis is, zijn dat de reiskosten en uw tijd – af tegen het plezier dat u zou beleven door naar de lezing te luisteren. Ik hoop van harte dat u, nu u hier zit, overtuigd bent dat u een goede beslissing heeft genomen en uw geld en tijd niet liever aan iets anders had besteed.

Mensen bevinden zich voortdurend op een markt. Dat is niet alleen zo als u naar de bakker gaat en bedenkt of u een halfje wit of een halfje bruin wilt, of toch maar geen brood, maar ook aan de keukentafel als tijd wordt geruild en besproken wordt wie de kinderen ophaalt of wie kookt. De markt zelf heeft geen ethiek, die ethiek zit in de mensen die acteren op die markt. Met een mes kan je brood snijden, maar ook iemand verwonden. Op de markt is er ruimschoots brood te koop, maar ook woekerpolissen. Het goede en het kwade zit in de mens, niet in het mes of de markt. De markt is moreel noch immoreel.

De keuze om de economische analyse van beleidsproblemen bij de markt en niet bij de overheid te starten, is een methodologische keuze die voorkomt dat politieke willekeur regeert en de overheid alles tot haar taak kan rekenen wat ze wil. Economie stelt tegenover het primaat van de politiek een feitelijke analyse van de ruil en schaarste, de markt. Overheidsingrijpen bestaat in een economische analyse bij de gratie van falende markten, als burgers en ondernemers de dilemma's niet zelf kunnen oplossen.

Bij een willekeurige beleidsdiscussie redeneren economen dus anders dan niet-economen. Economen beginnen bij burgers en bedrijven (bottom up), en zoeken een oplossing via de markt. Als dat niet lukt, omdat de markt faalt, is er reden voor de overheid om bij te sturen. Niet-economen beginnen bij overheidsingrijpen (top down). Wanneer de overheid faalt, wordt geadviseerd bij te sturen.

Zelden komen economen en niet-economen in het midden bij elkaar. Een economische analyse zal doorgaans minder taken bij de overheid leggen. Dat is geen ideologische of ethische keuze, ook is het geen 'geloof in de onzichtbare hand', maar een gevolg van een analyse van de werking van markten, waarbij er uitgebreid aandacht is voor de kracht maar evenzeer voor het falen van markten. Het is dus minder zwart-wit dan vaak wordt gedacht: het is geen kwestie van wel of niet geloven in een onzichtbare hand, soms werkt de markt goed en in andere is ook de overheid nodig.

De aandacht voor de rol van de overheid is aan mode onderhevig. In de jaren tachtig en negentig ging de slinger na de val van de Berlijnse muur in de richting van de markt, maar na de crisis, in de afgelopen vijf jaar, slaat de slinger nu weer terug naar de overheid. In de eerste Van der Leeuwlezing in 1983 sprak historica Barbara Tuchman over de 'persistence of folly in government'. Haar verhaal paste in de tijdgeest van de vroege jaren tachtig toen overheidsinmenging werd gezien als oorzaak van economische ontwrichting met hoge inflatie en werkloosheid als grootste problemen. Nu verwachten we van diezelfde overheid juist een daadkrachtig optreden om de crisis te bestrijden. Het debat over markt versus overheid wordt bepaald door historische omstandigheden en politieke

sentimenten. Aan de economische wetenschap de taak om beleid zo veel mogelijk te baseren op feitelijke analyse en de mode te negeren.

Dames en heren, de kracht van economie is niet om aan te geven wat goed en slecht is, de kracht van economie is om op basis van feiten en analyse aan te geven welke verdeling het meeste welvaart oplevert. En daar zit een waardeoordeel in: namelijk dat meer welvaart beter is dan minder. En voor economen is het begrip welvaart en markt breed. Het is veel meer dan geld, winst of inkomen; het is meer dan economische groei zoals we die nu meten. Als ik naast een stinkende fabriek woon, in een buurt met veel criminaliteit woon, of geen passende baan kan vinden, beïnvloedt dat mijn welvaart negatief. Als mijn buurman een prachtige bloementuin heeft waar ik elke dag op uitkijk, als ik gezond ben of dichtbij het Rijksmuseum woon, beïnvloedt dat mijn welvaart positief. Welvaart is alles wat ons welzijn beïnvloedt en waarvoor schaarse middelen worden ingezet.

Er zijn ook mensen die vinden dat er meer dan één waardeoordeel zit in de economische analyse, bijvoorbeeld rationaliteit. Ik zie rationaliteit niet als een morele keuze, maar als een veronderstelling die je kunt toetsen. Een econoom heeft er geen oordeel over, hij kan slechts constateren dat mensen zich irrationeel gedragen en zijn analyse er op aanpassen.

Het Leitmotiv van economie is en blijft dus: de wereld verbeteren door welvaart te creëren. Ik denk dat de kracht van economie is dat die maar één waarde oplegt aan een analyse, terwijl andere maatschappijwetenschappen als sociologie, rechten, bestuurskunde of politicologie meer waarden opleggen. De enige waarde die economie oplegt, is dat meer welvaart beter is dan minder welvaart. De andere maatschappijwetenschappen hanteren daarnaast ook andere criteria, waaronder: democratische legitimatie, rechtszekerheid, rechtsgelijkheid en effectiviteit. Deze veelheid aan waarden maakt dat er geen eenduidig criterium is op basis waarvan een overheid kan beslissen of iets aan de markt kan worden overgelaten of dat sprake is van een overheidstaak en hoe ze die taak dan zou moeten invullen.

En dan viert willekeur hoogtij; de politiek kan alles tot haar taak rekenen wat haar belieft. Omdat er geen eenduidig criterium is, kan de politiek zeggen: ik reken het beschermen van korenwolven tot mijn taak, omdat ik het tot mijn taak reken. Dat is een cirkelredenering. Economie doorbreekt die cirkel door te kiezen voor één waarde: welvaartsmaximalisatie. Stel dat het voorkomen van aardbevingen in Groningen zou betekenen dat de helft minder gas kan worden gewonnen. En stel dat een economische analyse aangeeft dat het welvaart oplevert om inderdaad minder gas te winnen in plaats van door te gaan met de huidige productie en Groningers wiens huis schade oploopt te compenseren.

Of stel dat de politiek voornemens is het minimumloon te verhogen, en dat economisch onderzoek aangeeft dat dit zal leiden tot meer werkloosheid omdat arbeid duurder wordt en mensen die voor minder dan het minimumloon willen werken, minder kans op een baan zullen hebben.

Door economische inzichten aan te reiken wordt de politicus gedwongen om die feiten een gewicht in de besluitvorming te geven. Juist omdat economie niet zegt wat een eerlijke verdeling is – maar zich beperkt tot de welvaartseffecten van mogelijke verdelingen –, dwingt economie politici om hun

keuzes beter te onderbouwen. De politicus kan de ingeschatte welvaartseffecten naast zich neerleggen – dat staat een democratisch gekozen politicus vrij. Vervolgens kan de kiezer hem daar op afrekenen. En zo zie ik uiteindelijk mijn taak als econoom: door het aanreiken van economische inzichten en feiten worden beter onderbouwde en betere beslissingen genomen, waarbij beter voor mij maar één morele lading heeft: betere beslissingen zijn beslissingen die tot een hogere welvaart leiden. Welvaart in brede zin!

Dames, en heren, ik sluit af door terug te gaan naar het verhaal van de wandeling in de brandende zon naar de bergtop met het mooie uitzicht. De econoom onder de dorstige bergwandelaars roept met zijn gedrag het beeld op van een gevoelloze misantroop. Dat past bij het beeld dat veel mensen, zeker na de crisis, hebben van economen en het past bij het beeld dat Sedláček schetst van economen die zelf geen moreel kompas meer zouden hebben. Ik heb daar een ander beeld tegenover gesteld: economen kennen de morele dimensie van hun vak, economen zijn geen gewetenloze marktdenkers, het zijn wereldverbeteraars.

Dames en heren, om uw beeld van economen, voor zo ver nodig, recht te zetten maak ik gebruik van het 'verloren-briefexperiment' uit de psychologie. Voor aanvang van een college ligt er in de zaal een open envelop met postzegel, met er in een brief en een biljet van tien euro. De onderzoekers deden dit 32 keer in een college voor economen en 32 keer in klassen van andere disciplines. De resultaten zijn opvallend: 56 procent van de economen geeft de achtergelaten brieven met inhoud terug, en slechts 31 procent van de achterblijvers in de klassen voor niet-economen. Dit verschil is ondanks de niet al te grote steekproef statistisch significant. Maar ook hier is niet duidelijk of economen vanaf hun geboorte goede mensen zijn of dat ze dat in de economiecolleges is aangeleerd.

Ik dank u voor uw aandacht.

Verantwoording: dank aan Bert Tieben voor een kritische blik op een eerdere versie van dit verhaal. Ik heb bij het schrijven van dit co-referaat geput uit stukken die ik samen met wijlen Jules Theeuwes heb geschreven.